

AYDEMİR Adem, “TÜRK FOLKLORUNDA NİŞANLANMA ve EVLİLİK SEMBOLÜ OLARAK; ‘GERDANLIK, KÜPE VE YÜZÜK’”, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Sayı: 282, s. 20-23, HAZİRAN 2010.

TÜRK FOLKLORUNDA NİŞANLANMA ve EVLİLİK SEMBOLÜ OLARAK ‘GERDANLIK, KÜPE ve YÜZÜK’
Adem AYDEMİR*

Öz.

Bu makalede; gerdanlık, küpe ve yüzük gibi sembollerin etimolojileri ile bunların Türk folklorunda nişanlanma ve evlilik sembolü olarak manaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: nişanlanma, gerdanlık, küpe, yüzük.

Abstract

Necklaces, Earrings And Rings As The Symbol Of Betrothal And Marriage

In this article, the etymology of the symbols such as necklaces, earrings and rings and their meanings in Turkish folklore as the symbol of betrothal and marriage has been argued out.

Key Words: betrothal, necklaces, earrings, rings.

Türk toplumu kuşkusuz evlenme öncesi ve evlenme âdetleri bakımından muhtelif safhalar geçirmiş, kız kaçırma ve yağma yoluyla aile kurma âdeti devamlı huzursuzluğa sebep olduğundan, bu meseleyi barış yoluyla halletmek sosyal bir zorunluluk olmuştur.¹ *Manas Destanı*’nda en eski unsurlar evlenmeleri tasvir eden kısımlardır. Bu kısımlardan anlaşıldığına göre, *Manas*’ın kahramanları hep çapulla elde ettikleri kızlarla evleniyorlar.² Ancak, savaşlarda ganimet olarak elde edilen kızlarla evlenmek, gerçek bir evlenme olmuyor. *Manas*, *Kayıp*’ın kızı *Kara-Bölük*’ü bozkırdan, *Şoorok*’un kızı *Aklay*’ı kaleden yakalayıp ganimet olarak almış, ancak, kız almış gibi olmamış.³ Barış yoluyla dışarıdan evlenme zorunluluğu ortaya çıktığında kız kaçırmanın iki boy yahut iki ulus arasında anlaşmazlıklara sebep olmasına engel olmak bakımından kızın boyuna mensup birinden, sonraları ise kızın kendisinden ‘*rızalık*’ gösteren bir nişan almak âdeti ortaya çıkmıştır. Böylece nişan âdeti, evlenmeye ‘*meşruluk*’ veren bir unsur olarak evlenme merasimine sokulmuştur.⁴

Çin kaynaklarının verdikleri haberlere göre, nişan âdeti Orta Asya uluslarında çok eski devirden beri mevcut olmuştur. Proto-Moğol kavimlerinden olan İlovlarda nişanlanma erkeğin, kızın saçına bir tüy takmasıyla sembolize edilmiştir.⁵ Çin’in kuzeyindeki kavimlerden Hua-guolalarda ve Yüe-çilerilere bağlı Ye-da adlı bir

* Balıkesir Merkez-Ticaret Meslek Lisesi Tarih Öğretmeni.

¹ Türk toplumunda evlenme öncesi ve evlenme geleneklerinin gelişimi için bkz.

M. Ziya Binler, “Hunlar Devrinde Evlenme Gelenekleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 127, s. 12, Temmuz 1997; “Gök Türk Devrinde Evlenme Törenleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 126, s. 48, Haziran 1997; “Uygur Türk Devleti Devrinde Evlenme ile İlgili Düğünler”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 138, s. 56-57, Haziran 1998; “Türk-Moğol İmparatorluğu Devrinde Evlenme Töre ve Törenleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 128, s. 52, Ağustos 1997; “Anadolu ve Azerbaycan Türkleri’nin Evlenme Törenlerindeki Ortak Gelenek ve Görenekler”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 201, s. 20-21, Eylül 2003; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 161 vd., Ankara, 1979; Abdülkadir İnan, “Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri”, *Makaleler ve İncelemeler*, c. I, s. 341 vd., Ankara, 1998.

² *Manas*, düşmanı Er Kökçe’ye; “*atını yük beygiri yaparım. Turna tüylü kızlarını, ince bileklerinden yakalarım, ganimet olarak alıp giderim.*” diyor. *Manas Destanı*, (haz. Tuncer Gülensoy, s. 93, Ankara, 2002.

³ *Manas Destanı*, s. 104-108.

⁴ Abdülkadir İnan, *Makaleler*, c. I, s. 348.

⁵ Wolfram Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, s. 35, Ankara, 1996.

kavimde, hiç kardeşi olmayan bir adamın karısı başında sadece bir boynuz taşır, bu boynuz her kardeşin sayısı miktarında arttırılırdı.⁶ 520 yılında Akhunları ziyaret eden *Çinli Seyyah Song Yun*, hakanın karısının, başının üzerinde beş ayrı renkte kıymetli taşlarla süslü sekiz ayak yüksekliğinde uzun bir boynuz taşıdığını söylüyor.⁷

İbn Fazlan içlerinden geçtiği Oğuzların evlenme âdetleriyle ilgili olarak;

“içlerinden biri diğerinin kızını, kız kardeşini veya velâyeti altında bulunan bir kadını şu kadar Harezmi kumaş karşılığında ister. Başlığı veliye verdikten sonra kız alır, evine götürür. Çok kere başlık deve, hayvan veya başka bir şey olabilir. Velisi ile anlaştığı başlığı ödemedi hiçbir kimse kadınla evlenemez. Bu meblâğı ödeyince çekinmeden gelir, kadının bulunduğu eve girer. Babasının, anasının ve kardeşlerinin huzurunda onu alıp götürür. Onlar buna mani olmazlar.”⁸ diyor.

İslâm coğrafyacılarından *İbn Rusteh*'in verdiği bilgiye göre, Burdaslarda bir kız bulûğa erince babasının emri altından çıkar (ona itaati bırakır), istediği erkeği seçer, gelip babasından kendisini istemesini sağlardı. Bu erkek gelip onu babasından ister, babası da kızını onunla evlendirirdi.⁹ *İbn Fazlan* ve *İbn Rusteh* burada evlilik öncesinde bir merasimden ve bir sembolden bahsetmiyor. *İbn Fazlan*'ın seyahati sırasında karşılaştığı Oğuzların kültür bakımından bir hayli geri oldukları ve üzerlerinde merkezi siyasi otoritenin de etkisi bulunmadığı anlaşılıyor. Bir başka İslâm coğrafyacısı olan *İbn el Fakih*'e göre, Oğuzlarda eski âdet uyarınca, satılık kızın başı bir çevre ile bağlandıktan sonra, kadın oluyordu.¹⁰

Yakut el Hamavî'nin verdiği habere göre de, Türklerde nişanlanma, delikanlı tarafından kızın açık başına bir elbise atmak suretiyle olurdu. Bir erkeğin, kızın açık başına mendil koyması ve kızın bu mendili kabul etmesi evlenmek için rıza ve kabullenme sayılmıştır. Kimeklerin âdetine göre, kızlarının başı açıktır. İçlerinden biri bir kızla evlenmek isterse başına bir örtü atardı. Bunu yapınca kız onun karısı olur, kimse ona mani olamazdı.¹¹ Bazı Türk çevrelerinde ise ‘*tuz tatmak*’, ‘*şerbet içmek*’ ve bir şeyi kertmek yani ‘*beşik kertmek*’ nişanlanma sembolü sayılmıştır. Nitekim Türkçe’de ‘*kirtü*’ sözü yemin, and, gerçeklik anlamına gelmiştir.¹² İfade edelim ki hakan ve yabguların karargahları çevresindeki boylar, asâletli boylar olup, bunlar memleketin bel kemiği sayılmıştır. Fakat, ormanlık ve dağlık bölgelerde ilkel yaşama şartlarını henüz değiştirememiş bazı oymaklar son zamanlara kadar çok eski geleneklerinin izlerini korumuşlardır. Yani büyük devlet kurmuş Türkler ile, dağlar ve vadilerin içlerinde kalmış, gelişmemiş Türk topluluklarının folkloru arasında bir ayırım yapmak gerekiyor.

Türk folklorunda nişanlanma ve evlilik sembolleri sırasıyla, gerdanlık, küpe ve yüzük olmuştur. Bazı kelime ve terimler ilkel klan devirlerinde hakim olmuş kültürlerle bağlı olduklarından, eski Türk ve genel olarak eski Orta Asya kavimlerinin inanma ve ayinlerini incelemeyen gerdanlık, küpe ve yüzük terimlerinin etimolojisini ve ana köklerini meydana çıkarmak imkânsızdır.

⁶ Wolfram Eberhard, *a.g.e.*, s. 106.

⁷ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, (çev. M. Reşat Uzmen), s. 99, İstanbul, 2006.

⁸ *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, (haz. Ramazan Şeşen), s. 36, İstanbul, 1995.

⁹ İbn Rusteh, *el A'lak el Nefise*, s. 141'den naklen, Ramazan Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, s. 37, Ankara, 2001; Gerdizî, *Zeyn el Ahbar*, s. 273'dan naklen, s. 83; Köprülü Kütüphanesi nr. 1623 kayıtlı bir eser s. 209-b'den naklen, El Cahiz, *Faza'il el Etrak*, s. 33, Ankara, 1988; Mervezî, s. 21; *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*'ne ilâve Mervezî, s. 107.

¹⁰ L. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s. 56, Ankara, 1996.

¹¹ Yakut el Hamavî, *Mu'cem el Büldan*'dan naklen Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 137.

¹² Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgati't-Türk*, (çev. Besim Atalay), I, 416, Ankara, 2006. Bu konuda bkz. Abdülkadir İnan, ‘Eski Türklerde ve Folklorunda Ant’, *Makaleler*, c. I s. 329; ‘Gerçek Kelimesi Üzerine Not’, *a.g.e.*, c. II, s. 316.

Çince’de ‘*harem*’ anlamına gelen ‘*kün*’ terimi Türkçe’ye de geçmiş, haremdeki cariye ve kadınlara ‘*künteki*’, gerdanlığa da ‘*Künteki*’¹³ denilmiştir. Türklerde gerdek gecesi süslenen geline, üzerlerine değerli taşlar ve inciler oturtulmuş altından ve gümüşten ‘*bogmak*’ denilen bir gerdanlık takılırdı (*DLT I*, 466). Bogmak, zamanla evli veya bekâr kadınların takındığı bir süs eşyası haline gelmiştir. İranlıların ‘*gerden-bend*’ dedikleri ‘*bogmak*’, XVI. asırda *İnegöllü Mustafa b. Mehmet b. Yusuf* adında birinin Farsça’dan Türkçe’ye düzenlediği *Câmiü’l Fûrs* adlı eserde “*bogmak ki, avratlar ve kızlar ve gelinler boyunlarına dakınurlar.*”¹⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Kaldı ki, Türk kültürünün erken safhalarında boy beyi mertebesinde olmayan erkekler, kadınlardan daha sade kıyafetli olmakla beraber, erkeklerin de gerdanlıkları ve küpeleri olmuştur.¹⁵

‘*Yivik*’ terimi Sanskritçe bir kelime olup ‘*gerdanlık*’¹⁶ demektir. ‘*Yavuklu*’ sözü, eski eserlerde; ‘*adaklı, namzet, nişanlı*’¹⁷ anlamında kullanılmıştır. Türkçe’de bugün dahi kullandığımız ‘*Yavuklu*’ terimi gerdanlıklı anlamındaki ‘*yivikli*’ terimiyle ilgili olup, nişanlı manasına gelmiştir. ‘*Yivik*’ terimi zamanla yerini Farsça ‘*boğaz*’ anlamındaki ‘*gerden*’den (گردن) gelen ‘*gerdanlık*’ terimine bırakmıştır. ‘*Yivik*’, nişanlılık ve evlilik sembolü olma fonksiyonunu da yitirmesine rağmen, ‘*yivikli*’ terimi daha uzun ömürlü olmuş, halk fonetiğine uyarak ‘*yavuklu*’ şeklinde günümüze kadar ulaşmıştır.

‘*Küpe*’ de nişanlanma ve evliliğin bir sembolüdür. ‘*Küpe*’ *Kaşgarlı Divanı*’nda bugünkü gibi ‘*küpe*’ şeklinde tanımlanmış (*DLT III*, 217), başka bilgi verilmemiştir. Bu söz Farsça’da ‘*şahit, tanık*’ anlamındaki ‘*Kübö*’ sözünün¹⁸ Türkçe’ye ‘*küpe*’ şeklinde geçmesinden başka bir şey değildir. Doğu Türk lehçelerinde ‘*küpe*’ karşılığı olan ‘*sırğa*’ terimi¹⁹ değişik Türk lehçelerinde ‘*ızırğa, isarga, isirga, utarga*’ biçimlerinde görülmektedir. Bu terim, Türkçe’den Rusça’ya ‘*userga, serga*’ şeklinde geçmiştir. Bu terimin ‘*ısrı*’ kelimesinden türediğini eski ilkel göreneklerin kalıntılarını muhafaza eden bazı boylarda nişanlılara birbirlerinin kulaklarını, hakiki veya sembolik olarak, ısırtma âdetiyle aydınlatılabilmektedir.²⁰

Dede Korkut Hikâyeleri’nde İslâmiyet’ten önceki dönemden kalma bir takım inanç ve âdetlerin devamını gösteren birçok unsur vardır. Hattâ, bu inanç ve âdetlere dair unsurlar, İslâm diniyle beraber giren unsurlardan daha fazladır. *Manas Destanı*’nda olduğu gibi, *Dede Korkut Hikâyeleri*’nde de tavsif edilen evlenme ve düğün âdetleri çok eski devrin hatıralarıdır. *Dede Korkut Hikâyeleri*’nde İç Oğuzlardan Kam Püre Bey oğlu *Beyrek*, Dış Oğuzlardan *Pay Püre Bey*’in kızı *Banu Çiçek*’i üç öpüp, bir dişledikten sonra nişan sembolü olarak altın yüzük takıyor.²¹ Nişanlanma sembolü burada ‘*sırğa*’dan yani küpeden yüzüğe dönüşmüş; ancak ısırtma geleneği devam etmiştir. Moğolların iptidaî bir kabilesi olan Buretler’de oğul ve kızlarını evlendirme (dünürlük) suretiyle kardeş olmanın sembolü kuşaklarını değiştirerek birbirlerini öpmektir.²² Bu bakımdan, muhtemeldir ki, ‘*kadınların*

¹³ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, s. 82, İstanbul, 1993. Divan’da ‘*künğ*’ terimi cariye olarak tanımlanmıştır ki, aynı manadadır. *DLT III*, 358 Bu ‘*künğ*’ terimi Gök Türk yazıtlarında da ‘*cariye*’ anlamında kullanılmıştır.

¹⁴ *Tarama Sözlüğü I*, s. 631.

¹⁵ Emel Esin, *Türk Kültür Tarihi, İç Asya’daki Erken Safhalar*, s. 2, Ankara, 1985.

¹⁶ Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 195.

¹⁷ *Tarama Sözlüğü VI*, 4415-4416.

¹⁸ K.K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, (çev. A. Taymas), c. II, s. 533, Ankara, 1998. ‘*Kübö*’ sözü *Manas Destanı*’nda ise ‘*kaftan*’ anlamında kullanılmıştır. *Manas Destanı*, s. 94.

¹⁹ K.K. Yudahin, *a.g.e.*, c. II, s. 651; *Manas Destanı*, s. 76.

²⁰ Abdülkadir İnan, *Makaleler*, c. I, s. 296.

²¹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, s. 123, Ankara, 2008.

²² Abdülkadir İnan, *Makaleler*, c. I, s. 328.

kulaklarına taktıkları altın veya gümüşten yapılmış halka’ şeklindeki ‘küpe’ anlamındaki (‘ökmek’ DLT I, 105-314) sözü ‘öpmek’ sözünden çıkmıştır. Daha Gök Türk çağında, erkekler de küpe takmışlar.²³ Bu döneme ait Kudırğa kurganlarındaki tasvirlerde Kırgız erkek savaşçılarının kulaklarında sarkık vaziyette uzun küpeler görülmektedir.²⁴

1911 yılında Hazar kültür çevresinde yapılan kazılarda erkek iskeletlerinin yanında küpeler bulunmuş olmasından erkeklerin de küpe taktıkları sonucu çıkarılır.²⁵

Dede Korkut Hikayeleri’nin kahramanlarından Kazılık Koca oğlu Yiğinek ‘*kulağı altun küpeli*’ olarak vasıflandırılır.²⁶ XIV-XV. asırlarda bazı Türk hükümdar ve beylerinin de Yiğenek gibi kulaklarına küpeler taktıklarını biliyoruz.²⁷ Otlukbeli savaşında bile Akkoyunlu askerlerinin kulaklarında küpeleri vardı.²⁸ ‘*Salkım küpe*’ denilen pahalı küpeler kadınlar için istenilen bir mücevher durumundadır.²⁹ Küpenin zamanla erkekler tarafından kullanılması ve İslâmiyet’in kabulüyle beraber kadınların başlarını örtmek zorunda olması nişan sembolü olma fonksiyonunu yitirmesine sebep olmuştur. Türk kadınlarının en azından XI. asırda başlarını örttüklerini dönemin yazılı kaynakları hususiyile vurguluyor.³⁰ *Cengiz Han* tarafından 1220 yılında Batı Türkistan’a davet edilen *Çinli Taoist Rahip Çang-Çun*’un anlattığına göre, Semerkant’taki kibar kadınlar başlarına gayet nefis kumaştan yapılmış örtü örterler. Bu örtü çok uzun olup siyah veya koyu kırmızı renktedir, çoğunda üzeri çiçek nakışlıdır. Fakir kadınlar başlarına bayağı bezden örtü atarlar.³¹ *Dede Korkut Hikayeleri*’nin kadın kahramanlarının ‘*çenber*’ denilen bir baş örtüsü kullandıkları görülüyor.³² Volga Bulgarları’na elçi olarak gönderilen *Diplomat İbn Fazlan*, içlerinden geçtiği Oğuzların kendisini misafir eden ve henüz Müslüman olmamış subaşı el Katağan oğlu *Etrek*’in karısına bir başörtüsü ile bir yüzük hediye etmişti.³³ Kadınlarda başörtüsünün nişan ve evlilik sembolü olan küpeyi örtmesi, nişan sembolü olarak yüzüğün devreye girmesini zorunlu kılmıştır.

²³ Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 142, Ankara, 1984.

²⁴ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 142. Burada bahis olunan heykeller Gök Türk dönemi Altay kültür çevresinden Kudırğa kurganlarına aittir. Dolayısıyla buradaki heykeller ve tasvirler Gök Türklere de ait olabilirdi. Çünkü, Gök Türkler çağında, erkekler de küpe takmışlardı. Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevilik-Bektaşılık*, s. 188, İstanbul, 1977; Emel Esin, *a.g.e.*, s. 2; Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, s. 83, Ankara, 2004; Abdülkadir İnan, *Makaleler*, c. II, s. 377.

²⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, s. 233.

²⁶ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, s. 113.

²⁷ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, s. 175.

²⁸ Osmanlı sultanı âdet olduğu üzere savaştan sonra cepheyi denetime çıktığında, bir Osmanlı azap askeri elinde bir bıçakla Akkoyunlu ölüleri arasında dolaşmaktaydı. Sultan bu azap askerine ne yaptığını sorduğunda asker, “*Sultanım Türkmen ölülelerinin kulaklarında olan küpeleri alurum*” demiş. *Tacü’t Tevârih*, (haz. İ. Parmaksızoğlu) c. 3, s. 139, İstanbul, 1979.

²⁹ *Tarama Sözlüğü V*, 3274-3275.

³⁰ ‘*bürünçük-kadın baş örtüsü-bürünülecek nesne*’ DLT I, 510 ‘*uragut saraguçlandı=kadın baş örtüsü örttü.*’ DLT III, 205 ‘*uragut bürünçük urundu-kadın baş örtüsünü örttü.*’ DLT I, 201 *Uragut bürünçük sarındı-kadın, başörtüsünü örttü.* DLT II, 151 Kaşgarlı, kadınların saçlarını örtmemesini bir hayasızlık olarak nitelendiriyor ve; ‘*Çakşak üye ot bolmas, çakrak bile uvut bolmas-dağ çaksağında ot, başı açıkta haya olmaz.*’ şeklinde bir atasözü naklediyor. DLT I, 469 Yusuf Has Hacib de çağdaşı Kaşgarlı’dan daha ileri bir adımla; bazı kadınların artık eskisi gibi yüzlerini örtmemesini bir hayasızlık olarak nitelendiriyor ve ‘*Tişide uvut kitti örtmez yüzün*’ diyor. *Kutadgu Bilig*, b.6474, (çev. Reşid Rahmeti Arat), İstanbul, 2006.

³¹ L.Ligeti, *Bilinmeyen İç-Asya*, (çev. S. Karatay), s. 122, Ankara, 1998.

³² Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, s. 165.

³³ *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, s. 42.

‘Yüzük’ sözü Türkçe’de ‘*kurban, adak*’ anlamına gelen ‘*ıdık, ıduk, ızık*’ sözünden çıkmıştır. *Kaşgarlı*’nın ‘*ıduk*’, yani koruyucu ruhlarla nezir olarak salıverilen hayvan hakkındaki izâhı da bununla ilgilidir. Bugün bile geri Türk şubelerinde ‘*ızık*’ töreni en önemli dinî törenlerdendir. Kansıız kurbanların en önemlisi ruhlarla bağışlanacak başı boş salıverilen hayvanlardır. ‘*Idhuk*’ terimi hakkında *Kaşgarlı*; “*kutlu ve mübarek olan her nesne. Bırakılan her hayvana bu ad verilir. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırılmaz; sahibinin yaptığı bir adak için saklanır*” (DLT I, 65) diyor. *Kaşgarlı*’nın bu izâhından anlaşılıyor ki XI. asırda Müslüman Türklerde bu âdak devam etmiştir. ‘*ızık*’ kurbanı ‘*Is*’ veya ‘*Iz*’ adlı meleğin mülküne verilen ‘*adak*’ sayılır. Ancak *Kaşgarlı* bunu İslâm dinine göre ‘*hayvanın sahibi için nezirdir*’ diye anlamak veya anlatmak istemiştir. *Rahip V. Verbitski* ‘*Altay ve Aladağ Türk Lehçeleri*’ adlı sözlüğünde ‘*ızık*’ terimini: “*kurban olarak tahsis edilen at*”³⁴ diye tanımlamıştır. Bu terim Gök Türk yazıtlarında ise ‘*mübarek, mukaddes*’ anlamında kullanılmıştır.

‘*ıdık-ızık*’tan çıkan ‘*yüzük*’ terimine bugünkü manada ilk defa *Kaşgarlı Divanı*’nda rastlanıyor (DLT III, 18). Türkçe’de ‘*i*’ ile başlayan birçok kelime Oğuzlar dışındaki Türk dili şubelerinde başına ‘*y*’ sesi almaktadır.³⁵ Müellifimiz *Kaşgarlı Mahmut*; “*ilik*’ terimi Oğuzca olup buna diğer Türkler ‘*yilik*’ derler. Oğuzlardaki ‘الف’ harfi ‘*ı*’ den çevrilmiştir” (DLT I, 72) diyor. ‘*Adhak, azak, ayak*’ (DLT I, 32) ta olduğu gibi Türk dili şubelerinde telâffuz farklılıkları vardır. ‘*Idh*’, ‘*salmak, göndermek, serbest bırakmak*’ (DLT III, 438) anlamındadır. ‘*Idhuş*’ ise; ‘*biri-birine armağan vermek, armağanlaşmak*’ (DLT I, 182) demektir. Bu bakımdan ‘*ıssız, ısız, isiz, esiz*’ kelimelerinin kolaylıkla ‘*yüzsüz*’e dönüşmesi (DLT I, 142) gibi ‘*ızık*’ terimi de ‘*yüzük*’e dönüşmüştür. Sarı Uygurlara ait metinlerde ‘*yüzük sal*’, sözü ‘*ilâhlara at ve koyun sunmak*’ anlamındadır.³⁶ *Dede Korkut*’ta nişan törenine ‘*küçük düğün*’ denilmiştir. Günümüzde dahi Türkmen ve Yörük çevrelerinde nişan merasiminin önemli bir seremonisi ziyafet verilmesi ve ‘*nişan kurbanı*’dır.³⁷ İlkel toplumlarda her birleşme ve anlaşma, kesinkes bir hayvanın kanı dökülerek ya da ortak bir ziyafet verilerek yapılmıştır. Karşılıklı hediyeler vermek de, kurban sunmanın bir kalıntısı olmalıdır.³⁸ ‘*Yüzük*’, lâfzı ve manası itibariyle Türk evlenme geleneğinin ‘*dışarıdan evlenme*’ (exogamy) şeklinde olduğuna da bir delil teşkil etmektedir.

‘*Adaklı*’ terimi, İslâmiyet öncesi Türklerde ‘*kurban, adak*’ anlamına gelen ‘*ızık, ıduk*’ teriminden gelmekte olup, *Yazıcızâde Ali* tarafından 1436 yılında Farsça’dan çevrilen *Tarih-i Âli Selçuk*³⁹ ve *Dede Korkut Hikayeleri*’nde⁴⁰ ‘*nişanlı*’ yerinde kullanılmıştır. Nişan geleneği daha çok gelişmiş Batı Türklerinde yayılmıştır. Nişanlı karşılığı söylenen ‘*adaklı*’ sözü ise yalnızca büyük imparatorluklar kurmuş olan Oğuz ve Türkmen kesimleri ile,

³⁴ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 98, Ankara, 1986.

³⁵ İlan-yılan-T.S III, 1935 İl-yıl-T.S III, 1935 İldıkım-Yıldırım-T.S III, 1937 İldız-Yıldız-T.S III, 1938 İlkı-Yılkı-T.S III, 1945 İmşâğ-Yumuşak-T.S III, 1949 İpratmak-Yıpratmak-T.S III, 1951 İnak-Yınak-T.S III, 2074 İrlamak-yıramak-T.S III, 1959 DLT III, 4 İrlaşmak-yırlaşmak- DLT I, 240 İlik-yilik DLT I, 72 İn-yin- DLT I, 49 İlgın-yılgın- DLT III, 37 İlmak-yılmak- DLT III, 91 İlk-yılığ- DLT III, 14 İlışmak-yılışmak- DLT III, 75 İgaç-Yığaç-Ağaç, Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 56-57.

³⁶ Saadet Çağatay, ‘Türkçe Dini Tâbirler’, *Necati Lugal Armağanı*, s. 197, Ankara, 1968.

³⁷ Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, s. 221, İstanbul, 2006; Ali Selçuk, *Tahtacılar*, s. 175, İstanbul, 2004.

³⁸ Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, (haz. Y. Çotuksöken), s. 242, İstanbul, 1991.

³⁹ *Tarama Sözlüğü I*, 15.

⁴⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, s. 122. *Dede Korkut Hikayeleri*’nde ‘*nişanlı*’ ve ‘*adaklı*’ aynı yerde ve birlikte kullanılmıştır.

Batı Türklerinde görülmektedir. ‘*Adaklı*’ sözü tarafların birbirlerine adandığının ifadesidir. Nişan evlenme için bir vaat ve aynı zamanda bir ‘*ön akıt*’ dir. Bunun en güzel ve insanî ifadesi ise ‘*adaklı*’ sözüdür.⁴¹

Parmağa takılın süslenme vasıtasına şimdi olduğu gibi, XI. asırda da ‘*yüzük*’ adı veriliyor. Bu asırda Türklerde süslenme merakı, süslü elbise giyme merakından daha fazladır. Başlık ve kavukları süslemekte için bile ‘*kimsen*’ denilen altın kırıntıları kullanılıyordu (*DLTI*, 437). Tarihi Türk devrinin en erken safhalarından beri, işlemeli yaka ve kol ağızlarına dikilen şeritler, mertebe işareti olmuştur. Altın ziynet eşyası olan bilezik, yüzük, kolye ve küpe de aynı zamanda mertebe işareti sayılmıştır. *Kaşgarlı Mahmut*’un eserinde altın veya gümüşten yapılmış yüzüklerden bahsedilmiyor. Buna karşılık, altının kıymetli taşlarla birlikte yüzük olarak kullanıldığı görülüyor. Müellif, bir adamın altın üzerine firûze kondurduğundan bahsediyor.⁴²

Eserde verilen eski bir Türk şiirinde gök, firûzeye benzetiliyor.⁴³ Müellifimiz yüzüğün serçe parmağı ile orta parmak arasındaki parmağa takıldığını, bu parmağa çok bilinmemekle beraber ‘*çıçamuk*’ (*DLTI*, 487) denildiğini kaydediyor. Yakutun da daha ziyade yüzük taşı olarak kullanıldığı düşünülebilir. Bununla ilgili olarak eserde, ‘*süzük*’ her süzülmiş ve temiz şeye böyle denir. Yakut ve yakut gibi şeylere de ‘*süzük*’ denir” (*DLTI*, 389) deniliyor. Dolayısıyla ‘*yüzük*’ teriminin bu ‘*süzük*’ terimiyle münasebeti düşünülebilir. Ancak kanaatimizce yüzük terimi ‘*adak*’ anlamındaki ‘*ızık, iduk*’ terimiyle ilgili olup, zamanla ‘*yüzük*’ şeklini almış, nişan ve evlilik sembolü olarak günümüze kadar ulaşmış ve yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Mehmed Hafid Efendi tarafından 1804 yılında telif edilen, Galatât Sözlüğünde, yüzük (يوزوك) kelimesi; “*Mühr ü gayr-ı zînet için küçük parmaga takdıkları şey-i meşhûrun ismi. Çagatayide zamm-ı hemze ve zâ ve ihfâ-i vaveyn ile üzük (وزوك)*’den galat olup Arabide medd-i hâ-yı mu’ceme ve feth-i tâ ile hâtem ve Fâriside feth-i hemze ve nâ ve zamm-ı kâf ve sükûn-ı nûn ve şîn ile engüşter dirler”⁴⁴ şeklinde tanımlanmış ise de hiçbir ilmî kıymeti bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Binler, M. Ziya, “Anadolu ve Azerbaycan Türkleri’nin Evlenme Törenlerindeki Ortak Gelenek ve Görenekler”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 201, s. 20-21, Eylül 2003.

Binler, M. Ziya, “Gök Türk Devrinde Evlenme Törenleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 126, s. 48, Haziran 1997.

Binler, M. Ziya, “Hunlar Devrinde Evlenme Gelenekleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 127, s. 12, Temmuz 1997.

Binler, M. Ziya, “Türk-Moğol İmparatorluğu Devrinde Evlenme Töre ve Törenleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 128, s. 52, Ağustos 1997.

Binler, M. Ziya, “Uygur Türk Devleti Devrinde Evlenme ile İlgili Düğünler”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 138, s. 56-57, Haziran 1998.

Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 1993.

Çağatay, Saadet, ‘*Türkçe Dini Tâbirler*’, *Necati Lugal Armağanı*, Ankara, 1968.

⁴¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 184.

⁴² “*ol altun üze çeş kondurdu-o, altının üzerine peruze kondurdu.*” *DLT II*, 19.

⁴³ “*Yarattı yaşıl çeş Savurdu ürüng kaş*
Tizildi karakuş Tün kün üze yürkenür”

(Peruze gibi yeşil göğü yarattı, üzerine beyaz yüzük kaşları saçtı, karakuş yıldızı dizildi, gece, gündüz üzerine örtülür.) “*Yeşim, beyaz bir taştır ki ondan yüzük kaşı yapılır.*” *DLTI*, 331.

⁴⁴ Emin Eminoglu, “Galat Sözlükleri ve Mehmed Hafid Efendi’nin Galatât Sözlüğündeki Çağatayca Sözcükler”, *Turkish Studies*, c. 6/1, s. 1010, Kış 2011.

- Eberhard, Wolfram, *Çin'in Şimal Komşuları*, Ankara, 1996.
- El Cahiz, *Faza'il el Etrak*, Ankara, 1988.
- Eminoğlu, Emin, "Galat Sözlükleri ve Mehmed Hafid Efendi'nin Galatât Sözlüğündeki Çağatayca Sözcükler", *Turkish Studies*, c. 6/1, Kış 2011
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara, 2008.
- Eröz, Mehmet, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, İstanbul, 1977.
- Esin, Emel, *Türk Kültür Tarihi, İç Asya'daki Erken Safhalar*, Ankara, 1985.
- Gökalp, Ziya, *Türk Uygarlığı Tarihi*, (haz. Y. Çotuksöken), İstanbul, 1991.
- Grousset, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, (çev. M. Reşat Uzmen), İstanbul, 2006.
- İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, (haz. Ramazan Şeşen), İstanbul, 1995.
- İnan, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, c. I, Ankara, 1998.
- İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1986.
- Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-İt-Türk*, (çev. Besim Atalay), Ankara, 2006.
- Ligeti, L., *Bilinmeyen İç-Asya*, (çev. S. Karatay), Ankara, 1998.
- Manas Destanı*, (haz. Tuncer Gülensoy, Ankara, 2002.
- Ögel, Bahaeddin, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1984.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ankara, 1979.
- Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1996.
- Selçuk, Ali, *Tahtacılar*, İstanbul, 2004.
- Şeşen, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 2001.
- Tacü't Tevârih*, (haz. İsmet Parmaksızoğlu) c. 3, İstanbul, 1979.
- Tarama Sözlüğü I-VII*, Ankara, 1995.
- Taşagıl, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara, 2004.
- Yörükkan, Yusuf Ziya, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, İstanbul, 2006.
- Yudahin, K.K., *Kırgız Sözlüğü*, (çev. A. Taymas), c. II, Ankara, 1998.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (çev. Reşid Rahmeti Arat), İstanbul, 2006.